

HAC İBADETİ BAĞLAMINDA TAHÂVÎ VE CESSÂS'IN FIKİHÇİ
KİMLİKLERİNİN AHKÂM TEFSİRLERİNE YANSIMASI

THE REFLECTION OF THE JURISTIC IDENTITIES OF TAHAVÎ AND
CESSÂS IN THE COMMENTS OF AHKAM IN THE CONTEXT OF HAJJ
WORSHIP

İbrahim Demircan

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr., Presidency of Religious Affairs
i.demircan_88@hotmail.com
 0000-0001-7878-7681

Makale Bilgisi/Article Information

HİKEM			
Mart/March 2025		Cilt/Volume: 3	Sayı/Issue: 1
Makale Türü <i>Article Type</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>	Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Geliş Tarihi <i>Received</i>	15.01.2025	Kabul Tarihi <i>Accepted</i>	18.02.2025
Yayın Tarihi <i>Published</i>	30.03.2025	e-ISSN: 3023-4247 https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem	
Atıf Bilgisi <i>Citation</i>	İbrahim Demircan, “Hac İbadeti Bağlamında Tahâvî ve Cessâs’ın Fıkıhçı Kimliklerinin Ahkâm Tefsirlerine Yansımaları”, <i>Hikem</i> 3/1 (2025), 49-62.		
DOI	10.63022/hikem.1619937		

Öz: *Ahkâmü'l-Kur'ân* türü eserler ibâdât, muâmelât ve ukûbât/ceza hukuku ile ilgili (ahkâm) âyetlerinin tefsirine dair yazılan eserlerdir. Dolayısıyla bu eserler vahyin tamamı yerine yalnızca ahkâm âyetlerinin tefsirlerini konu edinmektedir. Çalışmada Hanefî mezhebinin meşhur âlimlerinden Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsirlerinde hac ibadetini nasıl ele aldıkları incelenmektedir. Araştırmanın amacı, fıkıhçı kimlikleri ile tanınan müelliflerin fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine ne ölçüde yansıdığını tespit etmektir. Bunun yanı sıra çalışmada Hanefî doktrini içerisinde önemli görülen bazı fûru-i fıkıh eserlerinde de hac ibadetinin işleniş biçimleri irdelenmektedir. Bunun amacı ise Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserleri ile Hanefî fûru-i fıkıh eserleri arasında mukayese imkânının sağlanmasıdır. Dolayısıyla çalışma, *Ahkâmü'l-Kur'ân* ile fûru-i fıkıh eserlerinde hac ibadetinin benzer ve farklı yönleri ile bunun nedenlerini belli ölçüde irdelenmektedir. Araştırdığımız kadarıyla fûru-i fıkıh literatürünün muhtevasının gelişmesinde müelliflerin ilmi birikimlerinin yanı sıra yaşadıkları dönemde ortaya çıkan fıkıh yeni soru ve sorunların etkili olduğu söylenebilir. Nitekim ahkâm tefsirleri ile fıkıh eserlerinde ele alınan konular süreç içerisinde ihtiyaca göre genişletilmiş veya kapsam dışında tutulabilmiştir. Sonuç olarak çalışma ile Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı tefsir eserlerinde akli ve naklî delilleri birlikte kullanarak fıkıh analizlerde buldukları ve hac ibadeti ile ilgili bazı konuların ahkâm tefsirlerine nazaran fıkıh eserlerinde daha yüzeysel işlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Hac, Menasik, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Tefsir.

Abstract: Works of the *Ahkam al-Qur'an* type are works written on the interpretation of (ahkam) verses related to worship, transactions and ukûbât/criminal law. Therefore, these works only focus on the interpretations of the verses of the provisions rather than the entire revelation. The study examines how Tahâvî and Cessâs, two of the famous scholars of the Hanafi sect, discuss the act of pilgrimage in their commentary titled *Ahkam al-Qur'an*. The purpose of the research; The aim is to determine to what extent the fiqh identities of the authors known for their fiqh identities are reflected in their tafsir works. In addition, the study examines the ways in which the pilgrimage is handled in some works of fiqh, which are considered important within the Hanafi doctrine. The purpose of this is to provide the opportunity for comparison between the *Ahkam al-Qur'an* works of Tahâvî and Cessâs and the Hanafi fûru-i fiqh works. Therefore, the study examines to a certain extent the similar and different aspects of pilgrimage and the reasons for it in the works of *Ahkam al-Qur'an* and Fûru-i Fiqh. As far as we have researched, it can be said that the development of the content of the fûru-i fiqh literature was influenced by the scientific knowledge of the authors as well as the new questions and problems in fiqh that emerged during the period in which they lived. As a matter of fact, the subjects covered in the commentary on the provisions and the works of fiqh could be expanded or excluded depending on the need in the process. As a result, it has been determined in the study that Tahavi and Cessâs made fiqh analyzes by using rational and transmitted evidence together in their exegetical works called *Ahkam al-Qur'an*, and that some issues related to the pilgrimage were treated more superficially in their fiqh works compared to their exegetical tafsir works.

Keywords: Islamic Law, Hajj, Manasik, *Ahkam al-Qur'an*, Tafsir.

Giriş

Hac, İslâm'ın mükelleflere farz kıldığı birçok ibadeti içerisinde barındıran, gerekli şartları taşıyanlara ömürlerinde bir kez yapması farz olan müstesna bir ibadettir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi hac ibadetine de mezhepler arasında farklı bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bunun sebebi hukukçuların nasları farklı bakış açıları ile değerlendirmeleridir. Araştırdığımız kadarıyla Tahâvî (ö. 321/933) ve Cessâs'ın (ö. 370/980) *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinin rivâyet ve re'y açısından karşılaştırılması¹, ahkâm tefsirlerinde istinbat meselesi² ve hac ibadetinin hükümleri hususunda mezhep farklılıkları³ gibi çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte hac ibadetinin ahkâm tefsirleri ile fûru-i fıkıh eserlerinde ele alınış biçimleri karşılaştırmalı olarak ele alınmamıştır. Bu bağlamda çalışma, bazı Hanefî fûru-i fıkıh eserleri ile *Ahkâmü'l-Kur'ân* sahibi olan Tahâvî ve Cessâs'ın eserlerinde hac ibadetinin ele alınış biçimlerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir.

Ahkâmü'l-Kur'ân türü eserler; ibâdât, muâmelât ve ceza hukukuyla ilgili âyetlerin tefsirini konu edinen ve bu alanda yazılan eserlere verilen ortak addır.⁴ Hanefî mezhebinin önemli müelliflerinden Tahâvî ve öğrencisi Cessâs'ın "hac ibadeti" bağlamında fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine yansıması ile Hanefîlerin fûru-i fıkıh eserlerinin muhteva bakımından gelişim seyrini irdelemek de makalenin amaçları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda öncelikle ahkâm tefsirleri ardından bazı Hanefî fûru-i fıkıh eserlerinde hac ibadetinin ele alınış biçimleri üzerinde durulacaktır. Böylece "hac ibadeti" özelinde ahkâm tefsirleri ile fıkıh eserlerinin içerik ve yöntem farkı tespit edilecektir.

1. Tahâvî'nin Ahkâm Tefsirinde Hac İbadeti

Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde hacda yapılması gereken ibadetler/menâsik anlamında "Kitâbü'l-hac ve'l-menâsik" başlığıyla ilk olarak "Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir. Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir"⁵ âyetlerinin tefsirine yer verir.⁶

Ona göre ilgili âyette zikredilen *وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"⁷ kısmı, bu ibadetin farz olduğunun başka bir ihtimal barındırmayacak şekilde anlaşılan (muhkem) delilini oluşturur. O, hac ibadetinin hangi vakit aralıklarında yapılması gerektiğiyle ilgili kapalılığın "Hac, bilinen aylardadır."⁸ âyetiyle açıklığa kavuştuğunu belirtir. Ona göre bilinen aylar ise İbn Abbas'ın rivâyet ettiği "Bilinen aylar hicri takvimdeki Şevval ve Zilkade aylarının tamamı ile

¹ Zeyben Soyarslan, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî (Ö. 321/933) ve Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs'ın (Ö. 271/981) Ahkâmü'l-Kur'ân'larının Rivâyet ve Re'y Kullanımları Açısından Karşılaştırılması", *Diyanet İlmî Dergi* LX/2 (2024), 423-460.

² Mehmet Nurullah Aktaş, "Ahkâm Tefsirlerinde İstinbât Meselesi: Suyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl Adlı Tefsiri Örneği", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 57-74.

³ Mualla Akyol, "Hac İbadetinin Hükümleri Hususunda Hanefî ve Mâlikî Âlimleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 173-179.

⁴ Bedreddin Çetiner, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Ocak 2025).

⁵ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Âl-i İmrân 3/96, 97.

⁶ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân'il-Kerîm*, thk. Saadettin Ünal (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1998), 2/7.

⁷ Âl-i İmrân 3/97.

⁸ el-Bakara 2/197.

Zilhicce ayının ilk on günüdür.”⁹ şeklindeki hadisle netlik kazanmıştır.¹⁰ Tahâvî'nin hac ibadeti ile ilgili âyetleri tefsir etmede izlediği deliller hiyerarşisine bakıldığında rivâyet tefsiri metodunu¹¹ kullanarak eserini kaleme aldığını söylemek mümkündür.¹²

Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetinin ömürde bir kez mi, imkân bulunan her fırsatta mı yapılmasının farz olduğuna dair herhangi bir açıklama yer almamaktadır. Tahâvî, hac ibadetinin ömürde bir kez yapılmasının farz, ilki dışında yapılacak diğer hac ibadetlerinin ise nafîle cinsinden bir ibadet sayılacağına Hz. Peygamber'e (as) konu ile ilgili sorulan bir soru neticesinde açıklığa kavuştuğunu aktarır.¹³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde konu ile ilgili farklı senetlerle gelen birçok hadisi râvi zinciriyle birlikte zikreder. Bu, onun hadis ilmîne olan vukûfiyetini ve dolayısıyla muhaddis kimliğinin tefsir eserine yansımaları göstermesi açısından dikkat çekicidir.¹⁴

Tahâvî, haccın farz oluşuyla ilgili âyetin “Yoluna gücü yetenler”¹⁵ kısmından aklen anlaşılana Kâbe'ye gitme gücünün bulunması olduğu kanaatindedir. Bununla birlikte ona göre Kâbe'ye gitmeye güç yetirmek azık/yiyecek/yolluk ve binit/araç teminine bağlıdır. Nitekim Hz. Peygamber, sahabenin *مَا السَّبِيلُ إِلَيْهِ* “Ona yol bulmak nedir?” sorusunu

الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ “azık ve binittir” şeklinde cevaplamıştır.¹⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Mekke'ye gelecek olanların buldukları ülkeye göre Kâbe'ye uzaklığının birbirinden farklı oluşu¹⁷ ile Mekke'de oturup Kâbe'ye yürüyerek ulaşma imkânı bulana “azık ve binit” temin etmesinin şart olmadığından hareketle azık ve binit dışında Kâbe'ye ulaşmaya engel olan diğer bütün durumların, hac ibadetini mükelleften düşüreceği kanaatine ulaşır. Dolayısıyla ona göre Hz. Peygamber'in azık ve binit temin etmeyi zikretmesi haccın mükellefe farz olmasının sebebini oluşturmaktadır. Aksi hâlde Mekke'de ikamet edenin de azık ve binit temin etmesinin şart olması gerekirdi. Oysa Mekke'de oturanlar için böyle bir şart bulunmamaktadır. Dolayısıyla Tahâvî'ye göre azık ve binit teminine gücü yettiği hâlde bedenen zayıflık-hastalık yahut aşırı yaşlılık veya yolda düşman, yırtıcı hayvan, sel vb. tehlikeler devam ettiği sürece sanki azık ve binit şartı gerçekleşmemiş gibi bu ibadetin ifası mükelleften düşmektedir.¹⁸

Tahâvî'ye göre bu engellerden yaşlılık veya bedenen haccı ifaya engel olan kalıcı bir hastalık sebebiyle maddi durumu olan mükellefin kendisi yerine bedel (kendisi adına hac yapacak) birini göndermesi gerekir. O, ahkâm tefsirinde bu görüşün fikhî dayanağı olarak mefhum açısından aynı, rivâyet zinciri ve hadis metnindeki lafızlar açısından farklı birçok hadise yer verir.¹⁹

⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhâkî, *Sünenü'l-kübrâ* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l 'ilmiyye, ts.), 4/559.

¹⁰ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7.

¹¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2009), 524.

¹² Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7.

¹³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/8.

¹⁴ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/7-11.

¹⁵ Âl-i İmrân 3/97.

¹⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12.

¹⁷ Zira Mekke'ye yakın bir yerde oturan kişi binit olmadan da Mekke'ye ulaşabilir. Buradan hareketle Tahâvî azık ve binit temininin hac ibadetinin “sebebi” olduğu kanaatine ulaşır. Bk. Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12.

¹⁸ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12.

¹⁹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/12-15.

Tahâvî tefsirinde, Kur'ân-ı Kerîm'de hac ibadetine nasıl başlanacağına açıklanmadığını ancak ilgili âyetin *فَمَنْ قَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ* “Kim (hac aylarında) hacca niyet ederse/başlarsa” kısmında yer alan *فِيهِنَّ* kelimesinden maksadın bazılarının göre bizzat ihrama girme olduğunu hatırlatır. Bu görüşte olanlara göre ihram elbisesinin giyilmesi ile hac ibadetine başlanmış olmaktadır. Diğer bir ifadeyle ihram elbisesinin giyilmesi ile hac ibadeti fiilen başlamış sayılır. Ancak Tahâvî, ilim ehlinin tamamına göre *فِيهِنَّ* kelimesinden maksadın ihrama girdikten sonra “lebbeyk”²⁰ sözcüğüyle başlayan ve Hz. Peygamber'den nakledilen zikir sözlerinin söylenmesi olduğu kanaatindedir.²¹ Dolayısıyla ona göre de ancak telbiyenin söylenmesi ile hac ibadeti başlar. Ebû Hanîfe ve İmameyn de bu hususta aynı kanaati paylaşmaktadırlar. Nitekim onlara göre namaza başlamada tekbir ne ise hac için telbiye getirmek de odur.²²

Tahâvî daha sonra mîkât sınırlarının tespiti ile ilgili Hz. Peygamber'den gelen rivâyetleri tek tek sıralar. Son olarak telbiyenin hac için ihram namazından sonra söylenmesinin Ebû Hanîfe ve imameyne göre müstehap olduğuna değinir. O yukarıda yer verilen ilgili âyetin ilk kısmının tefsirini bu şekilde tamamladıktan sonra âyetin devamı olan *فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ* “Hac esnasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur” kısmını da aynı metotla tefsire devam eder.²³

Hanefî bir fakih ve muhaddis olan Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde ahkâm âyetlerini sure ve âyetlerin tertip sırasını gözeterek tefsir eder. Tahâvî'nin tefsir eserini diğer ahkâm tefsirlerinden farklı olarak fıkıh eserlerindeki bab başlıklarına göre ele alması onun fıkıhçı kimliğinin tefsire yansımasını göstermesi açısından önem arz etmektedir.²⁴

1.1. Değerlendirme

Tefsir eserleri genel anlamda âyetlerin farklı metotlarla tefsir edildiği eserlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ında hac ibadeti bağlamında ele aldığımız konu, “rivâyet tefsiri” metodu ile ele alınmıştır. Nitekim eserinde ele aldığı konu ile ilgili birçok hadise farklı rivâyet zinciriyle birlikte yer verdiği görülmektedir. Tahâvî, âyetlerin tefsirinden sonra aklî²⁵ ve naklî deliller ışığında fıkhi analizlerde bulunmayı da ihmal etmez.²⁶ Tahâvî'nin Hanefîlere göre kadınların tek başına hacca gitmelerinin caiz olmadığına dair farklı senetlerle birçok hadis rivâyet etmesi ve Hz. Ali'nin hac ayları girmeden önce ihrama girilebileceği görüşünün kıyasa daha uygun olduğunu fıkhi analizlerle izah etmesi, onun muhaddis ve fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserine yansımalarını göstermektedir.²⁷

Tahâvî'nin ahkâm tefsirine bakıldığında bağlı bulunduğu Hanefî mezhebine ait görüşlerin daha isabetli olduğunu ispatlamak için nakli delillerin yanı sıra aklî istidlâlleri de sıkça kullanması ile ele aldığı fıkhi bir meseleyi her yönüyle temellendirme çabası birlikte

²⁰ İhrama girenlerin “lebbeyk” şeklinde başlayan zikir cümlelerini söylemesi. Bk. Salim Ögüt, “Telbiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Şubat 2025).

²¹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/22.

²² Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/26.

²³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/31.

²⁴ Davut İltaş, “Tahâvî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Aralık 2024).

²⁵ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/39, 57, 62.

²⁶ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/41.

²⁷ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/20, 21.

değerlendirildiğinde onun fıkıhçı kimliğinin tefsir eserine ne ölçüde yansıdığı daha iyi anlaşılmaktadır.²⁸

2. Cessâs'ın Ahkâm Tefsirinde Hac İbadeti

Cessâs da ahkâm tefsirinde hocası Tahâvî gibi sure sıralamasını dikkate almaktadır. Ancak o, hocasından farklı olarak ahkâm âyetlerini barındıran surelerin tamamına eserinde yer verirken sadece ahkâm âyetlerinin tefsirini yapar. İçerisinde ahkâm âyeti bulunmayan surelere ise eserinde yer vermez.²⁹

Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde hac ibadetini *بَابُ فَرَضِ الْحَجِّ* "bâbu fardî'l-hac" hac ibadetinin farz oluşu ile ilgili bölüm başlığı altında ele alır. O da hocası gibi ilk olarak *يُولَىٰ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"³⁰ âyetinin tefsirine yer verir. Cessâs, bu âyette haccın farz olduğunun açıkça bildirildiğini ve hacca gitmeye güç yetirmekten maksadın Hz. Peygamber'in (as) beyanı ile *الرَّادُ وَالرَّاحِلَةُ* "azık ve binit" teminini sağlamak olduğunu dile getirir.³¹ Ona göre azık ve binit teminine güç yetirmekten maksat, meşakkate girmeksizin hacca ulaşma imkânının elde edilmesidir. Zira bineğe binemeyecek derecede yaşlı veya kronik bir hastalığı olanlar ile Mekke'ye yakın bir yerde oturmakla birlikte biniti olmayan ve yürüyerek de Kâbe'ye ulaşması zor/meşakkatli olan kişilere de hac ibadeti farz değildir. Dolayısıyla Cessâs'a göre "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi..." ile kastedilen şey, maddi-manevi herhangi bir özrü olmaksızın Kâbe'ye ulaşmaya muktedir olabilmektir.³² Hac ibadeti ancak bu kudrete sahip olan yetişkin erkek müslümana farzdır.³³ Nitekim hac ibadeti, azık ve biniti olduğu hâlde yolda düşman korkusu, bedeni zayıflık vb. sebeplerle seyahatten alıkonan kişilerden de sakıt olur. Zira zikredilen bu etkenler birer zorluk ve özürdür. Allah ise kulu için zorluk/meşakkat dilemez.³⁴

Cessâs yukarıda zikredilenlerin yanı sıra Hanefilere göre kadının mahremi olmaksızın yolculuğa çıkmasının yasaklandığı "Kadının yanında mahremi olmaksızın üç günlük mesafede bir yere gitmesi caiz değildir"³⁵ hadisine de yer verir.³⁶ Ona göre bu hadis; eşi haccetmek isteyen bir mücahidin Hz. Peygamber'den eşinin tek başına haccetmesi için izin istemesi üzerine söylenmiştir. Cessâs ahkâm tefsirinde "Kadınların mahremsiz bir şekilde yolculuk yapmalarının uygun olmadığı"³⁷ ile ilgili yer verdiği hadisten fıkhi bazı hükümler istinbat³⁸ eder. Ona göre bu hadisten üç hüküm çıkarılabilir. İlki, Hz. Peygamber'in genel anlamda "üç günlük mesafe" zikretmesi, kadının bu mesafedeki herhangi bir yere mahremi

²⁸ Bu yönleriyle *Ahkâm'ül Kur'ân* türü eserler "fıkhi tefsir" kategorisinde de değerlendirilebilir. Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 470.

²⁹ Yunus Vehbi Yavuz, "Ahkâmü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 23 Aralık 2024).

³⁰ Âl-i İmrân 3/97.

³¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l İslâmi, h.1405), 2/307, 308.

³² Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³³ Kadının ise buna ek olarak bir mahremle haccetmesi şarttır. Bk. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, ts., 2/43.

³⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/308.

³⁷ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 2/43.

³⁸ Naslardan hüküm çıkarma anlamında fıkıh usulü terimi. Bk. Ferhat Koca, "İstinbat", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Şubat 2025).

olmaksızın yolculuk edemeyeceğini gösterir. İkincisi, Hz. Peygamber'in ilgili soruyu soran sahabeye "Sen de hanımınla haccet" demesinden kadının hacca dahi mahremi olmaksızın gidemeyeceğini gösterir. Son olarak Cessâs'a göre eşinin haccetmesi ile ilgili soruyu soran sahabeye gazveyi bırakıp hanımıyla hacca gitmesinin tavsiye edilmesiyle, hac ibadetinin kadınlara da farz olduğunun anlaşılması gibi fıkhi istinbatlar çıkarılabilir.³⁹

Cessâs, kadının ister nafile ister farz olsun hacca mahremi olmaksızın gidemeyeceği hükmüne de Hz. Peygamber'in, kadının yapacağı bu haccın nafile mi farz mı olduğunu sormamasından hareketle ulaşır. Dolayısıyla ona göre hacca "güç yetirme" şartları arasında kadınların erkeklerden fazla olarak bir de yanında bir mahreminin bulunması şartı aranmaktadır.⁴⁰

Cessâs'a göre yukarıda sayılan şartları yerine getirmeden ölen kadın, yaşlı, kronik hasta vb. kişilerin ise kendi adına hacc edilmesini vasiyet etmeleri ve gönderilen kişinin masraflarının ölenin malından karşılanması gerekir. Zira Cessâs'a göre hac ibadeti ancak azık ve binit imkânı bulana farz olur. Ancak bu farzın ifası azık ve binit temini ile bizzat Kâbe'ye gitme gücüne de bağlıdır. Herhangi bir özür sebebiyle hacca gidemeyen kişi ise yerine bir başkasını göndermek zorundadır. Cessâs'a göre hastalık veya kadınlar için mahrem birinin bulunmaması gibi bir mazeret sebebiyle yerine bedel gönderenlerden hasta olanın ölene kadar iyileşmemesi, mahremi olmayanın da mahrem birini bulamadan ölmesi hâlinde yaptırdıkları bedel hac, onlardan hac ibadetini düşürür. Aksi hâlde yani hasta olan müvekkilin iyileşmesi veya kadının mahrem birini bulmasıyla bu şartlar oluşmazdan evvel gönderdikleri bedel hac bu kişilerden farz olan hac ibadetini düşürmez.⁴¹

Cessâs "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"⁴² âyetinin tefsirinde fıkhi açıdan hac ibadetinin fakirlere farz olmadığı hâlde fakir birinin Kâbe'ye yol bulması hâlinde bu ibadetin kendisinden sakıt olup olmayacağı hususuna da yer verir. Cessâs bu konuda tıpkı Şâfiîler gibi fakir bir kimsenin haccetmeye imkân bulup haccetmesi hâlinde yaptığı hac ile farz hac ibadetinin yerine gelmiş olacağı kanaatindedir. Ancak ona göre kölenin yaptığı haccın Şâfiîlere göre geçerli olan farz hac kabul edilmesi tutarsızdır. Zira ona göre doğru olan Hanefîlerin haccın köleye farz olmadığı yönündeki görüşüdür.⁴³

Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde Hanefîlerin kölenin yapacağı haccın farz hac kabul edilmeyeceği⁴⁴ hususundaki görüşlerinin daha isabetli olduğunu şöyle temellendirir: Azık/yiyecek ve binite malik/sahip olanlara hac ibadeti farzdır. Kölenin ise mülkiyetinde bir şey olmadığı gibi bizzat kendisi sahibinin mülkü pozisyonundadır. Dolayısıyla köleler hac ibadeti ile mükellef değildirler. Cessâs tefsirinde, Şâfiî hukukçuların fakir birinin hac ibadeti ile mükellef olmadığı hâlde fakirken Kâbe'ye gitmeye güç yetirip haccetmesiyle farz haccı yapmış kabul edildiği hâlde neden kölenin hacca güç yetirip haccetmesi durumunda haccını kabul etmediklerini sorgular. Buna göre fakirin haccı kabul oluyorsa kölenin haccı da farz hac kabul edilmeli değil midir? Cessâs, sorduğu soruyu şöyle cevaplar; Fakir mülkiyete ehil kabul edildiği hâlde köle mülkiyete ehil değildir. Fakirin hac ile mükellef olmama nedeni mülkiyete ehil olmadığından değil, hac için gerekli olan azık ve binite fakir olduğu dönemde malik/sahip

³⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/309.

⁴⁰ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/309.

⁴¹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

⁴² Âl-i İmrân 3/97.

⁴³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

olmamasından dolayıdır. Kâbe'ye bir şekilde ulaşabilen ise ayrıca azık ve binite sahip olmak zorunda değildir. Zira azık ve binit zaten Kâbe'ye ulaştırmak için şarttır. Kölenin hac ibadeti ile mükellef olmama nedeni ise kölelik vasfı devam ettiği sürece mülkiyete malik olamayışıdır.

2.1. Değerlendirme

Cessâs'ın, ahkâm âyetlerini tefsir ederken birçok fıkhi analiz ve akli istidlâllerle naslardan hüküm istinbatında/çıkarımında bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte Cessâs tefsirinde hocası Tahavî gibi ilgili hadis rivâyetlerinin farklı senet zincirlerine sık sık yer vermek yerine daha çok akli⁴⁵ ve naklî delillerle Hanefî mezhebinde kabul edilen fıkhi görüşlerin isabetli olduğunu temellendirmektedir. Cessâs'ın ahkâm âyetlerini tefsir ederken âyet ve hadisler dışında akli istidlâllerde bulunması eserinin dirâyet⁴⁶ türü bir tefsir olduğunu göstermektedir. Öte yandan Cessâs'ın tefsir eserinde fakir veya kölenin hac ibadetiyle mükellef olup olmadıklarına dair bazı fikhî bahisler açması, ilgili konu hakkında diğer mezhep imamlarının da görüşlerine yer vermesi, farklı mezhep imamlarının konu ile ilgili verdikleri hükümlere getirdiği eleştiriler ve görüşlerinin doğruluğunu ispat amacıyla yaptığı muhakemeler birlikte değerlendirildiğinde Cessâs'ın ahkâm tefsirinin mukayeseli bir fıkıh ve cedel türü bir çalışma görünümü de arz ettiği söylenebilir.

3. Hac İbadetinin Hanefî Fıkıh Eserlerinde Ele Alınış Biçimi

Yukarıda hac ibadetinde yapılması gereken menâsik ve bu ibadetin ifa zamanının yanı sıra kölelerin hac ibadeti ile mükellef olup olmadıkları gibi bazı muhtelif konuların Tahavî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde ele alınış biçimlerine yer verildi.⁴⁷ Bu başlık altında ise Tahavî ve Cessâs'ın yanı sıra Hanefî füru-i fıkıh literatüründe önemli bazı fıkhi eserlerde hac ibadetinin ele alınış biçimlerine yer verilecektir. Böylelikle ilgili konunun fıkıh ve ahkâm tefsirleri arasında muhteva bakımından kıyas imkânının elde edilmesi ile Tahavî ve öğrencisi Cessâs'ın fıkıhçı kimliklerinin tefsirlerine etkisinin daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir. Aşağıda kronoloji de gözetilerek Hanefî mezhebinde genel kabul görmüş bazı füru-i fıkıh eserlerinde hac ibadetinin ele alınış biçimlerine yer verilecektir.

3.1. Şerhu Muhtasari't-Tahavî Adlı Eserde Hac İbadeti

Şerhu Muhtasari't-Tahavî li'l-Cessâs adlı eserde hac ibadeti "Kitâbü'l-menâsik" ana başlığı altında⁴⁸ ele alınır. Genel manada muhtasar türü eserlere⁴⁹ kıyasla fıkhi konuların şerh türü eserlerde daha geniş bir biçimde işlendiği bilinmektedir.⁵⁰ Ancak Cessâs, haccın köleye farz olmadığını "Küçük ve kölenin yapacağı hac onlardan farz olan haccı düşürmez" başlığı altında iki hadis zikretmekle iktifa eder.⁵¹ Dolayısıyla Cessâs'ın ahkâm tefsirinde daha detaylı ele aldığı bazı konulara şerh ettiği fıkıh eserinde yüzeysel olarak değindiği görülmektedir.

Cessâs *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinde olduğu gibi şerh ettiği fıkıh eserinde de hac ibadetinin farz olduğunun delili olarak "Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"⁵² âyetine yer verir. Ancak o, ahkâm tefsirinden farklı olarak şerh ettiği eserde hacca gitmeye güç yetirmenin ancak sağlıklı olmakla gerçekleştirilebileceğini

⁴⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/313.

⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 601.

⁴⁷ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310, 311.

⁴⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî li'l-Cessâs*, thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed, Said Bektaş (Dâru's-Sirâc, 2010), 2/479.

⁴⁹ Durmuş, "Muhtasar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Şubat 2025).

⁵⁰ Sedat Şensoy, "Şerh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 09 Şubat 2025).

⁵¹ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahavî*, 2/496-7.

⁵² Âl-i İmrân 3/97.

söyler. Nitekim o, Hz. Peygamber'in mükellef erkeklerin الاستطاعة "güç yetirme" şartını yerine getirmesi için azık ve binit temin etmenin yanı sıra sağlıklı olmayı da şart koştuğunu ifade eder. Zira azık ve binit temin etme şartını yerine getirdiği hâlde sağlığı yolculuğa elverişli olmayanların bizzat kendilerinin haccetmesi gerekmez. Cessâs bu hükmün dayanağı olarak babasına hac ibadeti farz olduğu hâlde yaşlılığından dolayı hacca gidemediğini söyleyen bir kadına Hz. Peygamber'in babası yerine haccetmesine izin verdiği hadisi hatırlatır.⁵³ *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı şerhte ilgili konuya ahkâm tefsirinden daha geniş yer ayıran Cessâs'a göre hastalığı sebebiyle bir başkasını yerine hacca gönderenin iyileşmesi durumunda hastayken başkasına yaptırdığı hac, iyileşenden farz hac yükümlülüğünü düşürmez. Hastanın iyileşmeden ölmesi hâlinde ise özü devam ederken ölümün gerçekleşmesi sebebiyle ölen kişi için yapılan bedel hac, farz olan hac yerine geçer.⁵⁴

Cessâs'a göre hastalığı sebebiyle oturarak namaz kılanın aynı namaz vakti içerisinde iyileşmesi hâlinde oturarak kıldığı bu namaz geçerlidir. Buna göre hastalığı sebebiyle bedel hac yaptıranın da iyileşse dahi yapılan bedel hac ile üzerinden farz haccın düşmesi gerekmez mi? şeklinde sorduğu soruya şöyle cevap verir: Hasta, özü sebebiyle namazı oturarak da olsa bizzat kendisi kılmıştır. Hasta hâliyle oturarak kılınan namaz ise bir başkası değil bizzat mükellef tarafından kılındığı için sahihtir. Dolayısıyla aynı namaz vakti içerisinde hastanın iyileşmesi namazın iadesini gerektirmez. Bedel hacda ise durum farklıdır. Bir başkasına yaptırılan hac ibadetinde vekâlet veren kişi iyileşirse üzerine farz olan haccı bizzat kendisinin yapma imkânı doğduğundan vekilin yaptığı hac vekilin kendisi adına yapılmış kabul edilir. Müvekkil ise ancak vekile ödediği hac masrafları için sevap/ecir kazanır. Nitekim bizzat kendisi hac yapma imkânı bulan mükellefin bir başkasının hac masrafını karşılaması ile bu ibadet kendisinden sakıt olmaz. Dolayısıyla ölen adına yapılan hac ibadetinden ölenin alacağı, ödediği nafakanın sevabıdır. Bu şekilde yapılan hac ise vekilden sakıt olur. Zira namaz, oruç ve iman etmek gibi hac ibadeti de bedenen bizzat mükellef tarafından yapılması gereken bir ibadettir.⁵⁵

Cessâs, yukarıda yer verilen konulardan sonra *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* adlı eserde Tahâvî'nin "mesele" alt başlıkları altında ele aldığı "Görme engellinin haccı hakkındaki ihtilaf", "Kadına hac ibadetinin farz olma şartları", "Hac ibadeti her yıl mı ömürde bir kez mi farzdır?" gibi muhtelif konuları şerh eder. Bununla birlikte mezhep imamlarının görüş ve gerekçelerine de yer verir.⁵⁶

3.2. Kudûrî'nin Muhtasar'ında Hac İbadeti

Kudûrî (ö. 428/1037) *Muhtasar* adlı eserinin "Kitabü'l-hac" başlığı altında hac ibadetinin âkil, bâliğ hür ve sağlıklı mükelleflere farz olduğunu ifade ettikten sonra hac ibadetinin nasıl ifa edileceğine yer verir. İlgili başlık altında ihram elbisesinin niteliğinden telbiyeye⁵⁷, mîkât⁵⁸ sınırları, tavaf, sa'y, Arafat ve Müzdelife vakfelerinden şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olup ihramdan çıkmaya kadar hac ibadetinde yapılması gerekli bütün menâsik/ritüel sırasıyla zikredilir. Kudûrî fıkıh eserinde hac ibadetinin ifa şeklini en ince ayrıntısına kadar yazıyla

⁵³ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/481.

⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/310.

⁵⁵ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/482.

⁵⁶ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 2/482-487.

⁵⁷ Öğüt, "Telbiye".

⁵⁸ İhrama girilecek zaman ve yer için kullanılan bir fıkhi terim. Bk. Salim Öğüt, "Mîkât", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Şubat 2025).

resmeder. Bununla birlikte Kudûrî'nin hac ibadetinin nasıl yapılacağını anlatırken fıkhi yargı bağlamında vacip, caiz ve caiz değildir, şeklinde ifadeler ve kısmen mezhep imamlarının görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.⁵⁹

Kudûrî ifrad⁶⁰ haccında olduğu gibi temettü⁶¹ ve kırân⁶² hacları ile ihram yasaklarını da aynı yöntemle ayrı başlıklar altında ele alır.⁶³

3.3. Tuhfetü'l-fukahâ Adlı Eserde Hac İbadeti

Alâüddîn es-Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserini Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına dayanarak yazdığı bilinmektedir. Bu eserde hac ibadeti Kitabü'l-menâsik "Hac ibadetinin uygulanma biçimi" ana başlığı altında ele alınır. Semerkandî, Kudûrî'nin ele almadığı, gerekli şartlar tamamlandığında hac ibadetinin ifa emrinin fevren/hemen mi terâhîye/geciktirecek mi delalet ettiği; haccı geciktirenin günahkâr olup olmayacağı, farz olduğu yıl dışında haccedenin yapacağı haccın kaza mı eda mı sayılacağı gibi konulara da eserinde yer verir. Ayrıca o, *Muhtasar* adlı eserde işlenen konuları delilleri ve diğer mezhep imamlarının konu ile ilgili görüşlerine de yer vererek konuları sistemli bir şekilde izah etmeye çalışmaktadır.⁶⁴

3.4. Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i' Adlı Eserde Hac İbadeti

Kâsânî (ö. 587/1191) ise *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* adlı eserinde hac konusunu "Kitabü'l hac" ana başlığı altında "fasıl" alt başlıklarına ayırarak ele almaktadır. Kâsânî, hac ve umre konularına değinmeden önce haccın farz olduğunun kitap, sünnet, icma ve kıyasın yanı sıra akli istidlallerle de temellendirildiğine değinir. Hemen ardından ise hac ibadetinin farz olduğunu naslar ve akli istidlallerle izah eder. Her ne kadar Kâsânî *bedâ'i'* adlı eserini hocası Semerkandî'nin *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserine şerh niyetiyle yazsa da bu eserin klasik anlamda bir şerh eseri olduğunu söylemek pek mümkün gözükmemektedir.⁶⁵ Zira içerik ve metoduna bakıldığında hac ibadetinin farz olduğunu izah sadedinde ilgili âyetleri izahtan sonra Hz. Peygamber'in kavli ve fiili olarak nakledilen hadislerine yer vermesi ile akli istidlâllerle görüşlerini desteklemesi Cessâs'ın ahkâm tefsirinde izlediği yöntemi anımsatmaktadır. Bununla birlikte hac ibadetiyle ilgili konuları ele alış sırasına bakıldığında *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserin tertibine uygun bir şekilde konuların ele alındığı görülmektedir.⁶⁶ Kanaatimizce her ne kadar Kâsânî'nin *bedâ'i'* adlı eseri hocasının eserine şerh niyetiyle yazılmışsa da gelenekten alınan birikim ve Kâsânî'nin fıkhi yetkinliğinin etkisiyle klasik şerhlerden farklı, yeni sistemle ele alınmış bir fûru-i fıkıh eserinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

⁵⁹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasar*, thk. Kamil Muhammed Avîzah (Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1997), 66-70.

⁶⁰ Umre yapmaksızın sadece hac ibadetinin ifa etmek, anlamında kullanılan fıkhi terim. Bk. Salim Öğüt, "Hac", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 08 Şubat 2025).

⁶¹ Bir hac mevsiminde ayrı ayrı ihrama girerek umre ve hac ibadetini ifa etmek, anlamında kullanılan fıkhi terim. Bk. Öğüt, "Hac".

⁶² Bir hac mevsiminde aynı ihramla hem umre hem de hac ibadetinin ifa edildiği hac, anlamında bir fıkhi terim. Bk. Öğüt, "Hac".

⁶³ Kudûrî, *Muhtasar*, 70-75.

⁶⁴ Ebü Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1994), 379-393.

⁶⁵ Ferhat Koca, "Kâsânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 6 Ocak 2025).

⁶⁶ Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1986), 2/118-125.

3.5. Genel Değerlendirme

Şerh türü eserler muhtasar eserlerin kapalı veya eksik bıraktığı konuların açıklanarak tamamlandığı, varsa hataların düzeltildiği daha geniş kapsamlı eserler⁶⁷ olmasına rağmen *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî li'l-Cessâs* adlı eserde Cessâs'ın bazı fıkhi konuları tefsir eseri olan *Ahkâmü'l Kur'ân* adlı eserine kıyasla daha özet bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bununla birlikte bedel hac konusuna tefsir eserinde kısaca değinmekle birlikte şerh ettiği fıkıh eserinde ilgili konuyu daha detaylı incelemiştir. Bunda şerh türü eserlerin o dönemde henüz belli bir sistematik ve disipline kavuşmaması ile Cessâs'ın fıkıhçı kimliğinin etkili olduğu söylenebilir.

Kudûrî ise *Muhtasar*'ında hac ibadetinde yapılması gereken menâsiki yapılaş sırasına göre tek tek zikreder. Ayrıca o muhtasar adlı eserinde farz, vacip ve sünnet gibi bazı fıkhi yargılar ile kısmen mezhep imamlarının hangi hükmü benimsediğine de yer verir.

Kudûrî'nin *Muhtasar* adlı eserine dayanılarak ele alınan *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eser ise *Muhtasar* adlı eserde hissedilen eksikleri tamamlamaya yönelik ele alınan bir fıkıh eseridir.⁶⁸ Zira Semerkandî eserinde Kudûrî'nin yer vermediği delillere yer vermiş ve ele almadığı bazı konuları da ekleyerek daha sistemli bir fıkıh eseri ortaya koymaya çalışmıştır. *Tuhfetü'l-fukahâ*'nın şerhi amacıyla ele alınan *Bedâi'u's-sanâi'* adlı eser ise gerek konuların temellendirilmesinde izlenen yöntem gerekse muhteva bakımından değerlendirildiğinde klasik şerh geleneğinden ziyade yeni bir yöntemle ele alınmış bir fıkıh eseri mahiyeti taşıdığını söylemek mümkündür.

Sonuç

Tefsir eserleri âyetlerin manaları ile sebep-i nüzulünü izah etmek amacıyla ele alınan eserlerdir. Araştırdığımız kadarıyla Tahâvî ve öğrencisi Cessâs'ın ahkâm tefsirleri arasında metot ve muhteva farklılıkları açıkça görülmektedir. Bu hususta ahkâm tefsir geleneğinin henüz sistemleşmemiş olması ve müelliflerin ilmi yetkinliklerindeki farklılıkların etkili olduğu söylenebilir. Hadisçi kimliğinin etkisiyle Tahâvî'nin ahkâm tefsirini rivâyet, fıkıhçı kimliğinin etkisiyle Cessâs'ın da ahkâm tefsirini dirâyet tefsiri metoduyla ele alması bunu teyit eder mahiyettedir. Ayrıca Tahâvî ve Cessâs'ın hac ibadetiyle ilgili âyetleri *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde tefsir ederken hac ibadetinin hükmü, uygulanış biçimi ve mezhep imamlarının görüşlerine yer vermeleri; akli ve naklî bütün argümanlarla mensubu buldukları mezhep görüşlerinin daha isabetli olduğunu ispata çalışmaları gibi hususlar ahkâm tefsirinde işlenen konunun fûru-i fıkıh eserlerine benzerliği ve dolaylı olarak bu müelliflerin fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine yansımaları göstermektedir. Dolayısıyla ele aldığımız hac ibadeti bağlamında Tahâvî ve öğrencisi Cessâs'ın ahkâm tefsirlerinin aynı zamanda bir fıkıh eseri görünümü arz ettiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Tahâvî ve Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* başlıklı eserleri ile diğer Hanefî müelliflere ait bazı fûru-i fıkıh eserlerinde hac ibadeti karşılaştırıldığında fıkıh eserlerine nazaran hac ibadetiyle ilgili bazı fıkhi konuların tefsir eserlerinde daha detaylı ele alındığı görülmektedir. Müelliflerin fıkıhçı kimliklerinin tefsir eserlerine ne ölçüde yansıdığını göstermesi açısından bu husus dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla gelenekten alınan birikim, müelliflerin ilmi yetkinliği ve yaşadıkları dönemin farklılaşan fıkhi problemlerine aranan çözümler gibi hususlar tefsir ve fûru-i fıkıh eserlerinin içeriğine yön vermiş, toplumun ihtiyacına göre ele alınan eserlerin muhtevaları değişkenlik göstermiştir.

⁶⁷ Şensoy, "Şerh".

⁶⁸ Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî, Alâeddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 8 Ocak 2025).

Finansman <i>Funding</i>	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. <i>The author declared that this study has received no financial support</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. <i>The author has no conflict of interest to declare.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilmiştir. <i>It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.</i>
Etik İlkeler ve Yayın Politikası <i>Ethical Principles and Publication Policy</i>	https://dergipark.org.tr/tr/pub/hikem/policy https://dergipark.org.tr/en/pub/hikem/policy
Telif Hakkı <i>Copyright</i>	Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NCND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. <i>This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License.</i>

Kaynakça

- Aktaş, Mehmet Nurullah. "Ahkâm Tefsirlerinde İstinbât Meselesi: Suyûtî'nin el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl Adlı Tefsiri Örneği". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2023), 57-74.
- Akyol, Mualla. "Hac İbadetinin Hükümleri Hususunda Hanefî ve Mâlikî Âlimleri Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2020), 173-179.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *Sahîh-i Buhârî*. 9 Cilt, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 4. Basım 2009.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l İslâmi, h.1405.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî li'l-Cessâs*. thk. İsmetullah İnâyetullah Muhammed, Said Bektaş. Dâru's-Sirâc, 2010.
- Çetiner, Bedreddin. "Ahkâmü'l-Kur'ân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran>
- Durmuş. "Muhtasar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhtasar>
- Günay, Hacı Mehmet. "Semerkandî, Alâeddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 8 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/semerkandi-alaeddin>
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 19 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahavi#1>
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i' u's-şanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım 1406/1986.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muhtasar--kuduri>
- Koca, Ferhat. "Kâsânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Erişim 6 Ocak 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kasani>
- Koca, Ferhat. "İstinbat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/istinbat>
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Muhtasar*. thk. Kamil Muhammed Avîzah. Dârü'l Kütübî'l İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Öğüt, Salim. "Hac". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hac>
- Öğüt, Salim. "Mîkât". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mikat>
- Öğüt, Salim. "Telbiye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 08 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/telbiye>
- Semerkandî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukahâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 2. Basım, 1994.

Soyarslan, Zeyben. “Ebû Ca’fer et-Tahâvî (Ö. 321/933) ve Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs’ın (Ö. 271/981) Ahkâmü’l-Kur’ân’larının Rivayet ve Re’y Kullanımları Açısından Karşılaştırılması”. *Diyanet İlmî Dergi* LX/2 (2024), 423-460.

Şensoy, Sedat. “Şerh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 09 Şubat 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/serh>

Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Ahkâmü’l-Kur’ân’il-Kerîm*. thk. Saadettin Ünal. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi, 1. Basım, 1418/1998.

Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* Erişim 23 Aralık 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahkamul-kuran--cessas>